

References

1. *Bazhenov L.V.* Podillia v pratsiakh doslidnykiv i kraieznavtsiv XIX – XX st.: Istoriohrafiia. Bibliohrafiia. Materialy. – Kamianets-Podilskyi, 1993. – 480 s.
2. *Zaruba V.* Pohrom. Yak nyschchly shkolu istorykiv akademika M.S. Hrushevskoho // Literaturna Ukraina. – 1991. – 11 lypnia.
3. *Ohloblin O.* Ukrainska istoriohrafiia. 1917–1956 / Per. z anhl. — K., 2003. — 253 s.
4. *Prystaiko V., Shapoval Yu.* Myhailo Hrushevskiy i GPU–NKVD. Trahichne desiatiylittia: 1924–1934 / Vidp. red. I. Iliencko. NAN Ukrainy. Sluzhba bezpeky Ukrainy; Ukrainske istorychne tovarystvo. – K.: Vyd-vo «Ukraina», 1996. – 335 s.
5. *Yurkova O.* Diialnist naukovo-doslidnoi kafedry istorii Ukrainy M.S. Hrushevskoho (1924–1930) / NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy. – K.: Lybid, 1999. – 432 s.
6. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti (dali – DAKhO). – F. 302. – Op. 2. – Spr. 79.
7. *Nesterenko V. A.* Diialnist naukovo-doslidnoi kafedry istorii ta ekonomiky Podillia u spravi ukrainskoho natsionalnogo vidrozhennia (1920-ti roky) // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu im. M. Kotsiubynskoho. Seriia «Istoriia». Vypusk 11. Za materialamy II Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii «Natsionalna intelihtentsiia v istorii ta kulturi Ukrainy v 19-21 stolittiakh». 26-27 zhovtnia 2006. – Vinnytsia, 2006.
8. DAKhO. – F. 1421. – Op. 1. – Spr. 1.
9. Represovane kraieznavstvo (20-30-ti roky). – K.: Ridnyi kraj, 1991. – 506 s.; Zvit naukovo-doslidnoi kafedry istorii Ukrainy pro robotu v kvitni-veresni 1924 r.
10. *Yurkova O.* Kyivska istorychna shkola M. S. Hrushevskoho: doli naukovtsiv [Elektronnyi resurs] / O. Yurkova. – Rezhym dostupu: <http://www.sbu.gov.ua/sbu/doccatalog/document?id=43073>.
11. *Verba I. V.* Kost Shtepa // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 1999. – № 4. – S. 99-109.
12. *Solovei D.* Holhota Ukrainy / D. Solovei. – Drohobych: Vidrozhennia, 1993. – 288 s.
13. *Karachkivsky M.*, sviashch., dots. Sviashchenna istoriia Novoho Zapovitu: pidruchnyk dlia narodnoi shkoly ta molodshykh klias himnazii. – Novyi Ulm, 1964. – 87 s.

Нестеренко В.А.

Жизненный и научный путь Михаила Федоровича Карачковского – историка с Подолья.

В работе рассказывается о жизненном и творческом пути Михаила Федоровича Карачковского – выходце из Подолья, который во второй половине 1920-х гг. был аспирантом научно-исследовательской кафедры истории Украины при ВУАН, которую возглавлял академик М.С. Грушевский.

Ключевые слова: М. Ф. Карачковский, научно-исследовательская кафедра, ВУАН, университет, история, научный сотрудник, научная школа.

Nesterenko V.A.

Vital and scientific way of Mykhajlo Fedorovych Karachkivsky – historian from Podillja.

In-process told about the vital and creative way of Mykhajlo Fedorovych Karachkivsky – native from Podillja, that in the second half 1920th was the graduate student of research department of history of Ukraine at VUAN, that was headed by an academician M. S. Hrushevsky.

Keywords: M. F. Karachkivsky, research department, VUAN, university, history, research worker, scientific school.

УДК 94[061:003(477) «1919/1923»]

В.В. КОЗИР

**ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ТОВАРИСТВА
«ГЕТЬ НЕПИСЬМЕННІСТЬ» (1919 – 1923 РР.)**

Стаття присвячена історії створення товариства «Геть неписьменність» на території України. В ній наведено основні етапи вирішення більшовицькою владою проблеми ліквідації неписьменності серед дорослого населення у 1919 – 1923 роках та висвітлено передумови створення товариства.

Ключові слова: товариство «Геть неписьменність», неписьменність, лікнеп, громадські об'єднання, культура, освіта.

Підходячи до питання створення товариства «Геть неписьменність» варто дослідити стан неписьменності населення України, перші кроки радянської влади щодо ліквідації неписьменності та причини і передумови виникнення Товариства. 3

приходом більшовиків до влади перед ними постало завдання організувати і провести у життя суспільні зміни згідно з комуністичними вченнями. Для того, щоб втілити у життя нову ідеологію, її необхідно було поширити серед населення. На заваді виконання цього завдання стояла масова неписьменність населення.

Цю проблему більшовики отримали у спадок від Російської імперії. Так, згідно з переписом населення 1897 р. в Російській імперії майже три чверті дорослого населення не знало елементарної грамоти. Якщо ж говорити про територію України, то неписьменним було 76% населення [1, с. 4; 2, с. 2]. За два з лишком десятиліття ситуація дещо покращилась, але все щебула критичною. Згідно з переписом 1920 р. із тисячі чоловік населення тільки 317 були письменними [3, с. 81]. Станом на 1923 р. в Україні було 12 млн. неписьменних віком від 8 до 50 років, а працездатного населення у віці 18 – 35 років – 4,1 млн., що становило 64% усього працездатного населення України [4, с. 7-9]. В Україні, так і в цілому по СРСР, людина яка вміла читати, вважалась досить освіченою, що на фоні загальної неписьменності справді було так. До того ж, потреба до читання у той час була значно вищою ніж до письма. Отже, основним критерієм грамотності в Україні на початку ліквідації неписьменності було вміння читати. Про це свідчать як документальні джерела, так і живі свідки [5, с. 39].

Радянським керівництвом писемність населення розглядалась перш за все як спосіб створення підґрунтя для більшовицького режиму на місцях. За гаслами про «залучення якомога ширшої громадської маси до політичного життя та управління державою» [6, с. 193] насправді було приховано головну мету більшовицького режиму – зміна свідомості народу згідно з комуністичною ідеологією. Так В. І. Ленін на з'їзді робітників народної освіти говорив «Ми по всій лінії просвітницької роботи не можемо стояти на старій точці аполітичності освіти, не можемо ставити освітню роботу поза зв'язком з політикою» [7, с. 399]. Тобто, ліквідація неписьменності та малописьменності розглядалась владою як один з перших етапів політичного перевищення громадськості.

Інша теза В. І. Леніна, яку більшовицька влада беззаперечно прийняла до виконання, полягала у тому, що «неписьменна людина стоїть поза політикою ... без цього ми не можемо робити політику» [8, арк. 55], відкривала для влади можливість тоталітарними методами, які активно використовувались державою, масово залучати громадян в орбіту політики.

Найбільш значним у питанні боротьби з масовою неграмотністю населення став декрет від 26 грудня 1919 р. «Про ліквідацію неписьменності серед населення РСФФР». У ньому зазначалось «В цілях забезпечення всьому населенню республіки можливості свідомої участі у політичному житті країни, РНК постановив: «Все населення республіки у віці від 8 до 50 років, що не вмє читати чи писати, зобов'язане навчитись грамоті рідною чи російською мовою за бажанням» [9, с. 377]. В цьому документі більшовицька влада почала широко застосовувати інструмент примусу у роботі з ліквідації неписьменності. Так, в документі було прописано, що громадяни які будуть ухилятися від встановлених декретом повинностей мають притягуватись до кримінальної відповідальності. [9, с. 377; 10, с. 3].

Цим декретом керувались не тільки органи народної освіти РСФФР, але й у інших радянських республіках, зокрема й в Україні. Так, на II Всеукраїнській нараді з народної освіти зазначалось, що в різних регіонах України позашкільні відділення «приступили до ліквідації неписьменності згідно з планами і методами вказаними в декреті Раднаркому РСФФР від 26 грудня 1919 р.» [11, с. 110].

В цілому декрет «Про ліквідацію неписьменності ...» поклав початок масової боротьби з неписьменністю на теренах радянських держав. Роботою з ліквідації неписьменності спочатку займався Відділ позашкільної освіти Наркомосвіти, а влітку 1920 р. було створено спеціальний орган боротьби з неписьменністю – Всеросійську

надзвичайну комісію з ліквідації неписьменності (ВЧК л/н). Подібною була система в УСРР. Здійснення ліквідації неписьменності в Україні доручалося Головополітосвіті (Головному політико-освітньому комітету республіки при Народному комісаріаті освіти). За російським зразком постановою РНК УСРР від 21 травня 1921 р. при цій установі було створено Всеукраїнську надзвичайну комісію з ліквідації неписьменності (ВУНКЛН або як її ще називали «Всеукрграмчека»). Очолити ВУНКЛН попросили голову ВУЦВК – Г. І. Петровського «в цілях підняття авторитета комісії» [12, арк. 51]. При ВУНКЛН було створено постійну нараду з представників ЦК КП(б)У, жіночого відділу ЦК комсомолу та Всесоюзної центральної ради профспілок.

Робота з ліквідації неписьменності і малописьменності в Україні ґрунтувалась на відповідних декретах РНК УСРР, що дублювались з Москви. Так, перші дії щодо подолання неписьменності розпочалися після опублікування 21 травня 1921 р. декрету РНК УСРР — «Про боротьбу з неписьменністю», який майже повністю повторював аналогічний декрет РНК РСФРР від 26 грудня 1919 р. [13, с. 188-189]

В той же час Головополітосвіта створювала у системі Народної освіти окрему мережу спеціальних навчальних закладів – лікнепів. Це була складна структура, що взаємодіяла не лише з органами освіти та державними структурами, але й з різними галузями господарства. Система лікнепу була сформована відповідно до адміністративно-територіального поділу республіки у суворо централізованому порядку [5, с. 41]. До системи лікнепу в цілому належала така група закладів: школи грамоти, школи для малописьменних, гуртки поодинокі-гурткового навчання та недільні школи [5, с. 42].

В цілому ж, на момент ухвалення в Україні закону «Про боротьбу з неписьменністю» ситуація у справі ліквідації неписьменності була дуже складною. У середині 1921 р. завершувався перехід від політики військового комунізму до НЕПУ. Це не могло не вплинути на хід культурних перетворень загалом та на ліквідацію неписьменності зокрема. Корінним чином змінювались матеріальні умови, перебудовувалась державна структура. Крім того, в 1921 р. почалась важка економічна криза, що охопила всі сфери економіки і культури. Ситуація ускладнювалась голодом, що тривав 1921 – 1923 рр.

Основні кошти з бюджету були спрямовані на відновлення економіки. Тому в 1921 р. різко зменшились видатки на народну освіту. Якщо у 1920 р. видатки на народну освіту в УСРР становили 10,4% державного бюджету, то в 1922 р. вони скоротились до 2 – 3%, з яких переважна частина йшла на допомогу голодуючим дітям [14, с. 43]. Більшість культурних установ міста і села в 1921 – 1922 рр. були переведені з державного бюджету на місцевий. На місцях також були відсутні кошти для відкриття та утримання закладів з ліквідації неписьменності. У зв'язку з критичною нестачею коштів мережа установ з ліквідації неписьменності в УСРР протягом 1922 р. зменшилась на 80% [15, с. 2], а в південній частині України ліквідація неписьменності припинилась майже зовсім.

Відновлення масової роботи з ліквідації неписьменності почалось лише навесні 1923 р. У березні 1923 р. Головополітосвіта розробила проект плану ліквідації неписьменності до 10-річчя жовтневої революції, а 14 серпня 1923 р. був опублікований Декрет ВЦВК і РНК «Про ліквідацію неписьменності», в якому був визначений межовий термін ліквідації неписьменності до 07 жовтня 1927 р., визначені етапи ліквідації неписьменності, розглянуті питання фінансування [16, с. 4], тобто цей декрет став програмою ліквідації неписьменності на найближчі роки. Почалась робота щодо виконання цієї програми. У 1923 році після затвердження ВУЦВК ряду постанов робота з ліквідації неписьменності активізувалась і в УСРР. Зрозуміло, що цей план був занадто амбітним і не міг бути реалізованим державою за такімалі строки. Усвідомлюючи це, влада внесла до плану певні корективи. Перш за все, враховуючи

економічну ситуацію після війни, було вирішено ліквідувати неписьменність серед працездатного населення – громадян віком до 35 років. Але держава не була спроможна навчити в короткі терміни навіть цю категорію неписьменних та малописьменних. Тому більшовицька влада вирішила застосувати у лікнепі класовий підхід, надавши привілей отримати навчання для «передових груп», до яких належали члени сільрад, профспілок КНС тощо. Завдяки такому зрізу, кількість учнів які в першу чергу мали подолати неписьменність зменшилась до 4 млн. 50 тис. [17, с. 2]. Рішенням ВУЦВК було встановлено також різні терміни лікнепу. Для організованого населення, яке входило до професійних та громадських організацій – до 1 травня 1925 р., а для решти працездатного населення – до 07 листопада 1927 р. Крайній термін ліквідації неписьменності було приурочено до X роковин Жовтневого перевороту.

Саме тому в цей час під впливом різних факторів виникають передумови для створення товариства, яке могло б очолити цю справу. По-перше, найбільш проблемним питанням у ліквідації неписьменності й малописьменності було фінансування цієї справи. Лише на перший рік для навчання «передової групи» згідно з планом за підрахунками ВУНКЛН було потрібно 4 млн. 375 тис. карб., а на всю кампанію до кінця 1927 р. 27 млн. 741,5 тис. [17, с. 2] Під час обговорення питання ліквідації неписьменності на IV сесії ВУЦВК було зазначено, що «... центр може взяти на себе тільки частину витрат, 92% лягає на місцевий бюджет» [18, с. 2]. Подолання проблеми фінансування керівництво країни пропонувало вирішити «іншим шляхом і до справи ліквідації неписьменності притягти радянське суспільство, широкі маси грамотних для навчання неграмотних» [18, с. 2].

Тому з весни 1923 р. питання участі у справі щодо ліквідації неписьменності суспільного загалу неодноразово підіймалось у роботі різних громадських організацій. У березні 1923 р. Укрбюро ВЦРПС провело Всеукраїнську нараду культвідділів губпрофрад, на якій обговорювалось питання про завдання профспілок з ліквідації неписьменності [19, с. 3]. Значної уваги було надано питанню ліквідації неписьменності й на III Всеукраїнському з'їзді КНС. Він оголосив неписьменність головним ворогом Радянської влади і поставив завдання домогтися ліквідації неписьменності серед членів КНС протягом найближчих двох років [20, арк. 78]. Вирішення проблеми масової ліквідації неписьменності та малописьменності за допомогою громадських організацій було пов'язане перш за все з відсутність у держави людських і матеріальних ресурсів, які були вкрай необхідні для навчання. Зважаючи на це більшовицька влада вирішила використати громадські організації, як такі, що охоплювали широкі кола суспільства, для пошуку коштів на справу ліквідації неписьменності.

Іншим вагомим фактором, що сприяв створенню нової радянської громадської організації, яка працювала б у культурно-освітньому секторі, було існування не більшовицьких товариств, які також займались освітньою роботою.

В Україні це була організація культурно-освітницького спрямування – товариство «Просвіта». Незважаючи на існуючу мережу «Просвіт», яку можна було використати у справі ліквідації неписьменності, товариство не визнавалось більшовицьким керівництвом оскільки мало дореволюційну традицію й національне забарвлення. Так у липні 1920 р. голова РНК УСРР Х. Раковський запропонував замінити «Просвіти» радянськими освітніми закладами. Радянський уряд все таки не наважився ліквідувати «Просвіти» одразу, обмежившись у 1920 р. тим, що підпорядкував їх державним структурам. Компартійна влада розпочала із середини 1920 р. радянізацію «Просвіт». У цей час ці громадські об'єднання були переведені на новий статут, відповідно до якого їх основним завданням стало пропагування політики радянської влади [18, с. 194].

Діяльність «Просвіт» тривала навіть у 1921 р. Однак у цей час більшовицька влада вже розпочала тиснути на них, унаслідок чого в 1922 р. ці товариства майже

припиняють свою діяльність. У 1922 р. керівництво КП(б)У декларувало необхідність перетворення «Просвіт» із національно-патріотичних культурно-просвітницьких організацій у товариства, що мали поширювати комуністичну ідеологію серед населення. Проте компартійній владі навіть такі підконтрольні «Просвіти» були непотрібні. На початку 1923 р. ці громадські об'єднання були ліквідовані владою: усі їх філії, осередки та читальні було розпущено, а майно «Просвіт» конфісковано й передано до радянських культурно-освітніх установ [18, с. 195].

В той же час у СРСР вже був досвід роботи добровільних громадських організацій з ліквідації неписьменності й малописьменності. Так, ще до офіційного створення товариства з ліквідації неписьменності на місцях виникали різноманітні організації, які сприяли справі лікнеп роботи. В одному з номерів «Коммунистического просвещения», заступник голови Наркомпросу РРСФР М. С. Епштейн писав: «З ряду міст повідомляють про виникнення і стихійний ріст товариств сприяння ліквідації неписьменності, «Друзі писемних» тощо» [21, с. 83], хоча архівні матеріали не підтверджують масштабність цього процесу.

Під впливом вище наведених факторів, одним з вагомих практичних результатів декрету «Про ліквідацію неписьменності» було створення на території усього Радянського союзу товариств з ліквідації неписьменності. В Україні ним стало Товариство допомоги ліквідації неписьменності ім. тов. Леніна (ТДЛН), що у січні 1924 р. було перейменовано на товариство «Геть неписьменність» (ТГН) [22, арк. 104]. Організація мала здійснювати ліквідацію неписьменності серед населення за допомогою організації культурно-просвітницьких установ та проведення культурно-просвітницьких заходів. Перші загадка про товариство відноситься до 14 жовтня 1923 р. У газеті «Вісті ВУЦВК» нами було знайдено повідомлення, що «Відбулось засідання оргбюро Всеукраїнського ТДЛН. Голова оргбюро – тов. Петровський, заступник голови – тов. Затонський, секретар – тов. Буценко» [23, с. 2]. З повідомлення ми бачимо, що для того, щоб надати вагомості й значення ТДЛН, за випробуваною вже схемою у ВУНКЛН, на чолі товариства були поставлені голова ВУЦВК – Г. І. Петровський, нарком освіти – В. П. Затонський та секретар ВУЦВК – П. І. Буценко. Варто зазначити, що Г. І. Петровський в той же час офіційно очолював найвпливовішу й чисельну організацію українського селянства – комнезам. Під час засідання також було «затверджено організацію Харківського губерніального ТДЛН і постановлено організувати філіали т-ва по всіх губерніях і окружних містах» [23, с. 2].

У пресі та періодиці цього періоду публікується низка присвячених ліквідації неписьменності матеріалів: кількість неписьменних, плани з ліквідації неписьменності до Х річниці Жовтня тощо. На ім'я Петровського надходили вітальні телеграми з усіх регіонів України. Так, Катеринославська загальна міська рада вчителів-ліквідаторів неграмотності й малограмотності писала: «сподіваючись, що під голосуванням Вашим Оргбюро для організації ТДЛН сконцентрує навколо цієї трудної і важливої справи максимум ресурсів і енергії радянського громадянства» [24, с. 3]. Постійно підкреслювалось значення громадськості у цій справі. Так, затвердивши подолання лікнепу до жовтня 1927 р. ВУНКЛН зазначала: «здійснення в призначений час грандіозного плану ліквідації неписьменності не можливе без широкої громадської підтримки, без свого роду громадського руху боротьби з неписьменністю» [186, с. 3]. Незважаючи на широку агітаційну кампанію за ліквідацію неписьменності й за вступ до членів новоствореного Товариства, 01 листопада з'являється критична стаття Г. І. Петровського під назвою «Боротьба за культуру». В ній керівник УСРР скаржився, на те, що «організоване Товариство для боротьби з неписьменністю серед повсякденних турбот немов би згнітилося і не притягло уваги радянської спільності» та агітував вступати до ТДЛН [24, с. 1].

Питання ліквідації неписьменності та створення Товариства допомоги ліквідації неписьменності розглядалось і на IV сесії ВУЦВК. У доповіді зазначалось, що для виконання плану з ліквідації неписьменності «організується скрізь, аж до районів і сіл мережа ТДЛН» [25, с. 2]. Під час обговорення доповіді В. П. Затонський зазначав, що «переоцінювати роль інтелігенції у справі ліквідації неписьменності не слід. Треба використати тільки ті елементи, що чесно працюватимуть під радянськими гаслами» [26, с. 3]. Таким чином, ще не розпочавши своєї діяльності, ТДЛН вже мало ідеологічний орієнтир на те, які групи населення бажано приймати до організації, а хто не заслуговує на довіру.

Головуючу роль у створенні товариства мала ВУНКЛН. Так, у пресі з'явилося повідомлення, що ВУНКЛН подала до Наркомвпусправ статут ТДЛН та підготувала й здала до друку перше число «Геть неписьменність» [27, с. 2].

Отже, утворившись 14 жовтня 1923 р. ТГН було організаційно сформовано протягом жовтня – листопада 1923 р. Варто зазначити, що воно виникло першим серед подібних організацій у СРСР. Так, згідно з Інформаційним бюлетнем ЦП ОДН про створення в СРСР Товариства допомоги ліквідації неписьменності повідомлялося: «Вперше товариство «Геть неписьменність» виникло в Тулі і на Україні. Центр підхопив ініціативу з міст і створив центральне ОДН» [28, с. 45]. Нами також знайдено датований груднем 1923 р. документ, у якому зазначалось, що з метою залучення до справи ліквідації неписьменності громадських сил і коштів РНК УСРР 14 серпня 1923 р. постановила організувати як у центрі, так і на місцях ТДЛН, поклавши виконання цієї постанови в центрі на Оргбюро при ВУЦВК [20, арк. 76].

Натомість в історичній науці утвердилась теза про створення спочатку Всеросійського товариства «Долой неграмотность» (ОДН) і лише згодом поширення діяльності товариства на всі союзні республіки. Насправді, установчі збори ОДН відбулись у Москві лише 2 листопада [28, с. 41]. Це підтверджується і даними газет, що виходили в УСРР та РСФРР. Якщо центральна преса України за жовтень – листопад 1923 р. насичена згадками про утворення ТДЛН та розгортання його діяльності, то перша згадка про ОДН в РСФРР датується 23 листопада 1923 р. в газеті «Правда». Це було звернення М. І. Калініна із закликом створювати ОДН на місцях. В «Известиях ВЦИК» перша згадка про ОДН з'явилась 30 листопада 1923 р, але знову ж такі містила інформацію з УСРР про створення і роботу ТДЛН в Києві [29, с. 2]. Невірним також є твердження про те, що Г. І. Петровський очолив ТГН, за зразком РСФРР, де ОДН очолював М. І. Калінін. Згідно з даними архівів головою ОДН було обрано заступника Наромосвіти РСФРР М. С. Епштейна [30, арк. 7], і лише в березні 1925 р. за рекомендацією ЦК РКП(б) російське товариство допомоги ліквідації неписьменності очолював голова ВЦВК РСФРР М. І. Калінін [28, с. 42].

Незважаючи на це, в подальшому ТГН розгортало свою діяльність за зразком російського товариства «Долой неграмотность». Керівництво ОДН надсилало в Україну велику кількість своєї друкованої продукції: різного роду інструкції, положення, директиви, пам'ятки, книги, посібники, журнали, газети, плакати, листівки і навіть значки та марки [28, с. 87].

На момент створення Товариства в Україні існувало лише 2098 лікпунктів, з яких 75% були розташовані у містах і лише 1/4 частина у сільській місцевості, де був основний відсоток неписьменного населення. Така кількість лікпунктів давала змогу навчити 150 тис. осіб в рік. В той же час через неповноту охоплення школами дітей в Україні щороку з'являлося 250 тис. 18-річних неписьменних [20, арк. 115].

Ця кількість лік пунктів становила лише 25% від необхідної кількості і в губерніях серед організованого населення України, до якого належали члени профспілок, КНС та допризовники [20, арк. 104].

У звіті зазначалося, що на Чернігівщині через повну відсутність коштів ліквідація неписьменності не велась взагалі [20, арк. 104 – 114].

Таким чином перед новоствореним товариством «Геть неписьменність» поставало завдання допомогти державі у відкритті 3025 лікпунктів у місті та 30280 на селі. Для забезпечення такої кількості лікпунктів було необхідно 15 727 795 тис. карб. [20, арк. 113]

Згідно з планом лікпункти мали функціонувати у місті цілий рік, а на селі 5 – 6 місяців, виходячи з розрахунку, що 1 лікпункт обслуговує 20 учнів, протягом 3 місяців. У місті також планувалося робити 4 випуски, а на селі 2 [20, арк. 90].

Після створення товариства «Геть неписьменність», 30 грудня 1923 р. РНК УСРР прийняв чергову постанову «Про ліквідацію неписьменності», згідно з якою ліквідація неписьменності була проголошена найважливішим завданням народної освіти й пов'язувалась з відродженням господарського сектора економіки [28, с. 47].

Таким чином, у період з 1919 по 1923 р., в УСРР зокрема та в Радянському Союзі в цілому, у справі боротьби з подоланням масової неписьменності та малописьменності населення склалась низка передумов і причин для створення громадської організації, яка мала долучитися до цієї роботи. Відсутність у держави достатньої кількості людських та матеріальних ресурсів для ліквідації неписьменності та малописьменності у поєднанні з гострою обмеженістю у часі для здійснення суспільно-економічних трансформацій, змушували більшовицьку владу вишукувати нові джерела фінансування лікнеп роботи. Всі ці фактори призвели до створення наприкінці 1923 року добровільного товариства «Геть неписьменність» й подавалося владою як ініціатива громадськості, що не відповідало дійсності.

1. Культурне будівництво Української РСР. Статистичний довідник. – К. 1940. – 125 с.
2. Геть неписьменність. – 1924. – 31 грудня.
3. *Авдієнко М. О.* Письменність людності України / М.О. Авдієнко. – Х, 1930. – 119 с.
4. Порадник ліквідатора неписьменності та малописьменності. – Х.: Червоний шлях. – 1924. – 183 с.
5. *Гололобов В. М.* Ліквідація неписьменності серед дорослого населення України у 20-х роках: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / В.М. Гололобов. – Х., 1998. – 179 с.
6. Дерективи ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании. Вып. 2. Сборник документов за 1917 – 1947 гг.: приложение к журналу «Советская педагогика» / Сост.: Н. И. Болдырев. – М.: АПН РСФСР, 1947. – 304 с.
7. *Ленин В. И.* Полное собрание сочинений / В. И. Ленин. – М.: Госполитиздат, 1963. – Т. 42. – 606 с.
8. Державний архів Російської Федерації. – Ф. А. 2313. – Оп. 1. – Спр. 2.
9. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов: 1917–1973 гг. – М.: Педагогика 1974. – 559 с.
10. Геть неписьменність. – 1929. – 01 травня.
11. *Куліченко М. Г.* Братерська допомога російського народу трудящим України в культурному будівництві (1917–1922 рр.) / М. Г. Кулініченко // Український історичний журнал: науковий журнал / Інститут історії АН УРСР. – К., 1960. – № 3. – С. 104–115.
12. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 923.
13. Культурне будівництво в Українській РСР 1917–1927: збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1979. – 667 с.
14. *Ясницький Г. І.* Розвиток народної освіти на Україні (1921–32 рр.) / Г. І. Ясницький. – К.: Видавництво Київського університету, 1965. – 256 с.
15. Геть неписьменність. – 1924. – 31 грудня.
16. Геть неписьменність. – 1924. – 20 липня.
17. Вісті ВУЦВК. – 1923. – 16 жовтня.
18. *Журба М. А.* Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20–30 рр. ХХ ст.) / М. А. Журба. – К.: Наук. світ, 2002. – 456 с.
19. Вісті ВУЦВК. – 1923. – 04 листопада.
20. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 1012.
21. Коммунистическое просвещение. – 1923. – № 6.
22. Державний архів Житомирської області. – Ф. Р-330. – Оп. 1. – Спр. 29.

23. Вісті ВУЦВК. – 1923. – 14 жовтня.
24. Вісті ВУЦВК. – 1923. – 01 листопада.
25. Вісті ВУЦВК. – 1923. – 04 листопада.
26. Геть неписьменність. – 1924. – 15 жовтня.
27. Вісті ВУЦВК. – 1923. – 24 листопада.
28. Бакуліна Т. І. Роль Общества «Долой неграмотность» в осуществлении ленинского плана культурной революции: дис. канд. ист. наук: 07.00.02 «История СССР» / Т. И. Бакулина. – Л., 1984. – 229 с.
29. Известия ВЦИК. – 1923. – 30 листопада
30. Державний архів Російської Федерації. – Ф. А. 2306. – Оп. 1. – Спр. 2229.

References

1. Kulturne budivnytstvo Ukrainkoï RSR. Statystychnyi dovidnyk. – K., 1940. – 125 s.
2. Het nepysmennist. – 1924. – 31 hrudnia.
3. Avdiienko M. O. Pysmennist liudnosti Ukrainy / M. O. Avdiienko. – Kh., 1930. – 119 s.
4. Poradnyk likvidatora nepysmennosti ta malopysmennosti. – Kh.: Chervonyi shliakh. – 1924. – 183 s.
5. Hololobov V. M. Likvidatsiia nepysmennosti sered dorosloho naselennia Ukrainy u 20-kh rokakh: dys. kand. ist. nauk: 07.00.01 «Istoriia Ukrainy» / V. M. Hololobov. – Kh., 1998. – 179 s.
6. Derektivy VKP(b) i postanovleniia Sovetskogo pravitelstva o narodnom obrazovanii. Vyp. 2. Sbornik dokumentov za 1917 – 1947 gg.: prilozenie k zhurnalu «Sovetskaia pedagogika» / Sost.: N. I. Boldyrev. – M.: APN RSFSR, 1947. – 304 s.
7. Lenin V. I. Polnoe sobranie sochineniy / V. I. Lenin. – M.: Gospolitizdat, 1963. – T. 42. – 606 s.
8. Derzhavnyi arkhiv Rosiiskoi Federatsii – F. A. 2313. – Op. 1. – Spr. 2.
9. Narodnoe obrazovanie v SSSR. Obsheobrazovatelnaia shkola. Sbornik dokumentov: 1917–1973 gg. – M.: Pedagogika 1974. – 559 s.
10. Het nepysmennist. – 1929. – 01 travnia.
11. Kulichenko M. H. Braterska dopomoha rosiiskoho narodu trudiashchym Ukrainy v kulturnomu budivnytstvi (1917–1922 rr.) / M. H. Kulichenko // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal: naukovyi zhurnal / Instytut istorii AN URSS. – K., 1960. – № 3. – S. 104–115.
12. TsDAVO Ukrainy. – F. 1. – Op. 2. – Spr. 923.
13. Kulturne budivnytstvo v Ukrainy RSR 1917–1927: zbirnyk dokumentiv i materialiv. – K.: Naukova dumka, 1979. – 667 s.
14. Yasnytskyi H. I. Rozvytok narodnoi osvity na Ukraini (1921–32 rr.) / H. I. Yasnytskyi. – K.: Vydavnytstvo Kyivskoho universytetu, 1965. – 256 s.
15. Het nepysmennist. – 1924. – 31 hrudnia.
16. Het nepysmennist. – 1924. – 20 lypnia.
17. Visti VUTsVK. – 1923. – 16 zhovtnia.
18. Zhurba M. A. Etnonatsionalni ta mizhnarodni aspekty diialnosti hromadskykh obiednan ukraïnskoho sela (20–30 rr. XX st.) / M. A. Zhurba. – K.: Nauk. svit, 2002. – 456 s.
19. Visti VUTsVK. – 1923. – 04 lystopada.
20. TsDAVO Ukrainy. – F. 1. – Op. 2. – Spr. 1012.
21. Kommunisticheskoe prosveshchenie. – 1923. – № 6.
22. Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti. – F. R-330. – Op. 1. – Spr. 29.
23. Visti VUTsVK. – 1923. – 14 zhovtnia.
24. Visti VUTsVK. – 1923. – 01 lystopada.
25. Visti VUTsVK. – 1923. – 04 lystopada.
26. Het nepysmennist. – 1924. – 15 zhovtnia.
27. Visti VUTsVK. – 1923. – 24 lystopada.
28. Bakulina T. I. Rol Obshchestva «Doloy negramotnost» v osushchestvlenii leninskogo plana kulturnoy revoliutsii: dis. kand. ist. nauk: 07.00.02 «Istoriia SSSR» / T. I. Bakulina. – L., 1984. – 229 s.
29. Izvestiia VTsYK. – 1923. – 30 lystopada
30. Derzhavnyi arkhiv Rosiiskoi Federatsii. – F. A. 2306. – Op. 1. – Spr. 2229.

Козырь В. В.

Исторические предпосылки создания общества «Долой неграмотность» (1919 – 1923 гг.).

Статья посвящена истории создания общества «Долой неграмотность» на территории Украины. В ней приведены основные этапы решения большевистской властью проблемы ликвидации неграмотности среди взрослого населения в 1919 – 1923 годах и освещены предпосылки создания общества.

Ключевые слова: общество «Долой неграмотность», неграмотность, ликбез, общественны объединення, культура, образование.

Kozyr V. V.

Historical background of a society «Down with Illiteracy» (1919 – 1923-ies).

The article is devoted to the history of society «Down with Illiteracy» in Ukraine. It shows the main stages of the decision of the Bolshevik authority on the elimination of illiteracy among the adult population in 1919 – 1923 years and covered the prerequisites of a society.

Keywords: society «Down with Illiteracy», illiteracy, educational program, public associations, culture, education.

УДК 37.011.3-057.4:331.105.44(477)«192»

В.В. Проценко

ДІЯЛЬНІСТЬ СЕКЦІЇ НАУКОВИХ РОБІТНИКІВ У СКЛАДІ СПІЛКИ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ УСРР У 1920-х рр.

У статті аналізується діяльність секції наукових робітників у складі освітянської профспілки УСРР у 1920-х рр. Автор показує процес формування секції наукових робітників, основні завдання та функції, що покладалися на секцію. Зроблено наголос на наступних напрямках діяльності секції наукових робітників: забезпеченні соціально-матеріальних потреб, участі у навчально-освітньому процесі та культурній роботі, активності у суспільно-політичному житті УСРР та громадській роботі у 1920-х рр.

Ключові слова: секція наукових робітників, Всеукраїнська спілка працівників освіти, вищі навчальні заклади, інтелігенція, громадська діяльність.

Одним із найважливіших факторів економічного та соціального прогресу суспільства є освіта. Становлення незалежної української держави потребує формування та впровадження національної системи освіти. Вирішення сучасних завдань національної освіти неможливе без урахування досвіду, як позитивного так і негативного, процесу культурного відродження, яке відбувалося у 1920-х рр.

1920-ті рр. були епохою змін та трансформації у суспільно-політичному житті. Радянська влада зробила відступ від своїх ідеалів та планів. Для виконання своїх ідей вона шукала підтримку у суспільстві. Одним із основним важелів впливу на суспільство була освіта. Система освіти в УСРР у 1920-ті рр. передбачала значне розширення кадрового складу освітян, створення широкої мережі закладів по перепідготовці педагогічних та науково-педагогічних працівників. У цьому контексті важливе місце належало представникам вищої школи. Оскільки науковці слабо піддавалися впливу ідей комунізму, їх потрібно було об'єднати із спілкою працівників освіти УСРР, зробити масовою організацією.

У сучасній українській історіографії проблема функціонування вищої школи розроблена недостатньо. Дослідники, аналізуючи становище інтелігенції в 1920-ті рр., фрагментарно торкаються питань профспілкових організацій освітян та їхньої діяльності. Ще менш систематизовано та проаналізовано основні напрямки діяльності секції наукових робітників у 1920-х рр. Саме в цей період науковці виконували в житті країни одне із вирішальних завдань – радянізацію науки, перетворення на виконавців вказівок радянської влади.

Створення окремої профспілки науковців було неприйнятним для держави диктатури пролетаріату. Пояснювалося це тим, що така професійна спілка віддалила б завдання подолання протилежності між працівниками розумової та фізичної праці, висунутого програмою РКП(б). У даному випадку окрема профспілка наукових працівників могла, як вважалося, організаційно відособити їх від представників інших, більш масових інтелектуальних професій. Однак найважливішим аргументом було труднощі щодо впливу РКП(б) на наукову інтелігенцію [9, с. 72].

Одними з перших в Україні об'єдналися в секції наукових працівників науковці Харкова. 15 вересня 1921 р. професорсько-викладацький склад міста висловився за приєднання до спілки працівників освіти. Харківська секція наукових робітників стала